

Voorwoord

Wat is de bijdrage van de beginselen van de Franse Revolutie voor de inrichting van de huidige samenleving? Hoe gaat onze tijd om met het erfgoed van de Franse Revolutie? Met andere woorden, welke betekenis hebben de beginselen van 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' nu? Die vraag stelt de Franse filosoof Alain Badiou in zijn boek *De twintigste eeuw* (2006, p. 131). Op een radicale manier heeft de revolutie de Europese geschiedenis veranderd. Om het belang van de Franse Revolutie voor het denken over onze maatschappij te onderstrepen, spreekt Badiou van een politiek evenement. Volgens hem heeft de Franse Revolutie de bestaande orde doorbroken, de gevestigde vormen van weten verstoord, en een nieuwe waarheidsprocedure in gang gezet. In zijn woorden: 'ze heeft een gat in het weten geslagen'. Met haar eis van gelijkheid voor de wet maakte ze immers onverbidde duidelijk wat het belangrijkste kenmerk van het *Ancien Régime* was: de juridische ongelijkheid tussen de verschillende standen in de samenleving. Het einde van het *Ancien Régime*, gesymboliseerd door de onthoofding van Louis XVI in 1793, zorgde dat de soevereiniteit van de vorst plaatsmaakte voor de wil van het volk. Niemand had nog langer het exclusieve recht om uit eigen naam te regeren. Ook de invloed van religieuze instituten op de staat werd minder. Democratische processen bepaalden steeds dwingend de inrichting van de maatschappij. Ten slotte keerde de bekende leus van '*liberté, égalité, fraternité*' terug in de universele verklaringen van de rechten van de mens: 'Alle mensen worden vrij en gelijk in waardigheid en rechten geboren. Zij zijn begiftigd met verstand en geweten, en behoren zich jegens elkander in een geest van broederschap te gedragen.'

Weliswaar is sinds de Franse Revolutie het ideaal van de rechtsstaat als een staat die zich aan de wetten houdt, onomstreden gebleven, toch vragen de beginselen van 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' opnieuw onze aandacht. Met Badiou stellen wij dat de inzet van de Franse Revolutie een vraag is naar het heden. We dienen de consequenties van de Franse Revolutie te onderzoeken en onze verhouding tot de samenleving opnieuw te bepalen. Niet alleen bestaat over de 'juiste' inhoud van onze wetten van oudsher onenigheid, ook is nog volop meningsverschil over de verhouding tussen burger en staat, de mate van bemoeienis van de staat met de economie,

de relatie tussen de staat en de kerk en de doelen die de staat in dit verband zou moeten nastreven. Zo werd de negentiende eeuw gedomineerd door het liberale experiment. Negentiende-eeuwse liberalen waren overtuigd van de noodzaak van een overheid die zich bezighield met onderwijs en het lenigen van de ergste nood onder de armen. Tegelijkertijd meenden zij dat het niet de taak van de overheid was om sociale klassen en sociale waarden te veranderen. De taak van de overheid was beperkt. Zij diende de bestaande orde te handhaven, maar bovenal de vrijheden van de individuele burger te respecteren. De houding tegen het algemeen kiesrecht, zoals dat door democratische hervormers werd bepleit, was in dit verband ambivalent. Liberalen waren gevoelig voor het *'one man one vote'*-principe, maar terwijl sommigen meenden dat democratisering tot een werkelijk vrije markteconomie zou leiden, vreesden anderen dat de ongelimiteerde verstrekking van het stemrecht aan het volk zou leiden tot de beperking van de burgerlijke vrijheden. In een veel breder streven de maatschappij in te richten wilden de sociaal-democraten, naast hogere lonen en een sociaal vangnet, uiteenlopende sociaal-culturele doelen bereiken. Het doel de samenleving te veranderen, was in dit verband gericht op de vrijmaking, gelijkmaking en behoeftebevrediging van het individu. Aanvankelijk had dit streven een nationaal karakter: de steeds verdergaande ingrepen van de steeds meer regulerende en managende overheid werden gelegitimeerd met de betere levenskansen en uitkomsten die het overheidsingrijpen voor het individu in de nationale gemeenschap bewerkstelligde. In ruil voor de diensten en uitkeringen werd van de individuele burger ook iets verwacht. Niet alleen de onderwerping aan een belastingregime dat een belangrijk deel van zijn inkomen besloeg, maar ook dat hij zich onderwierp aan 'democratische socialisatie'. Hij moest accepteren dat hij onderdeel was van een grootschalig experiment van *'social engineering'*, dat tot doel had om een nieuwe identiteit te creëren (Gottfried, 1998). Deze nieuwe identiteit moest als bouwsteen dienen voor een geïndividualiseerde, open en tolerante samenleving. Tegenwoordig is de associatie van de rechtsstaat met de verzorgingsstaat gemeengoed geworden, al dan niet met gebruikmaking van het voorvoegsel 'sociale' (WRR, 2002, p. 48). Dit houdt de opvatting in dat vrijheid en rechtvaardigheid alleen in een democratische welvaarts- en rechtsstaat kunnen bestaan. Daarmee was er in de westerse wereld al veel veranderd vergeleken met de wijze waarop

in de negentiende eeuw de samenleving was ingericht. Als in dit verband voor de verzorgingsstaat één van de drie grondbeginselen als leidend kan worden gezien, is dat het gelijkheidsbeginsel. In het bewerkstelligen van zoveel mogelijk geluk moest iedereen door de nationale overheid in gelijke gevallen gelijk worden behandeld, een uitgangspunt dat door de rechtsstaat werd gewaarborgd. Over het soort gelijkheid dat moest worden bewerkstelligd, bestond echter van aanvang aan discussie. Ging het om gelijkheid in rechte, oftewel om gelijke kansen in het streven naar geluk, of ging het om het recht op gelijkheid als uitkomst van het streven naar geluk? Terwijl aanvankelijk de eerste interpretatie domineerde, won vanaf de jaren zestig de tweede uitleg steeds meer terrein. Volgens de aanhangers van de laatste gelijkheidsvariant lag hier een duidelijke taak voor de overheid. Met behulp van steeds verdergaand overheidsingrijpen zou het gelijke geluk door de overheid moeten worden gerealiseerd. Het ondanks verwoed ingrijpen telkens niet tot stand komen van de utopie van de gelijke uitkomsten werd in dit verband de maatschappelijke structuren en houdingen verweten.

De radicalisering in de wijze waarop het gelijkheidsbeginsel werd opgevat, kende nog een ander aspect. Gottfried (1998) wijst erop dat als gevolg van het feit dat alle mensen als gelijk werden beschouwd en gelijke uitkomsten in het streven naar geluk als einddoel werd gezien, het project 'verzorgingsstaat' zijn nationale karakter verloor. Allengs kreeg het creëren van een geïndividualiseerde, open en tolerante samenleving de betekenis van het creëren van een samenleving met open grenzen die tolerant was of 'moest zijn' tegenover mensen die van oorsprong niet tot de nationale culturele gemeenschap konden worden gerekend. Ontegenzeggelijk leidde de multiculturele samenleving dan ook tot reële problemen en droeg bij aan het verlies aan vertrouwen in het management van de politieke elite. Aan de basis van dit verlies aan vertrouwen, waar de Fortuyn-revolte één van de tekenen van was (Pharr en Putnam, 2000), ligt de aloude kwestie hoe de beginselen van vrijheid, gelijkheid en broederschap moeten worden ingevuld. Verschillende opvattingen hierover hebben altijd met elkaar gestreden, dus nieuw is deze ontwikkeling niet. Maar wat de betekenis hiervan op justitiegebied is, is vooralsnog ongewis. Om die reden belichten we in dit themanummer de verschillende conflicten in het denken over 'vrijheid, gelijkheid en broederschap'. We gaan in op mogelijke transformaties sinds de negentiende eeuw van de aloude uitgangspunten van

deze basisbeginselen. Steeds staat daarbij de vraag voorop hoe in onze tijd de waarden van de Franse Revolutie worden ingevuld en geordend. Met de vraag naar de actuele betekenisgeving van de drie grote betekenaars van de revolutie streven we drie doelen na:

- een uitleg te geven van het normatieve vraagstuk van de Franse Revolutie in het licht van nieuwe keuzen en omstandigheden, zoals de individualisering, informatisering en globalisering van de samenleving;
- een analyse te bieden van de praktische problemen ten aanzien van het realiseren van de beginselen van de Franse Revolutie, mede in het licht van de beschreven veranderingen;
- met de blik vooruit verwachtingen omtrent de invulling van de waarden ‘vrijheid, gelijkheid en broederschap’ te formuleren en de gevolgen hiervan voor justitiebeleid in kaart te brengen.

In antwoord op deze vragen opent Ramadan dit nummer van *Justitiële verkenningen*. In zijn artikel gaat hij in op het vraagstuk hoe te verhouden tot het uitgangspunt van vrijheid. De toestroom van immigranten naar West-Europa heeft zowel onder de immigranten zelf als onder autochtonen geleid tot identiteitsvragen en onzekerheid over de toekomst van onze samenlevingen. Uitgangspunt voor een debat over de voorwaarden voor een vreedzaam samenleven zijn volgens de auteur het recht en de wetgeving – ook al zijn deze niet voldoende om integratieproblemen op te lossen. Iedere burger dient de rechtsstaat te erkennen en zijn eventuele geloofsbeleving dient de grenzen van dit kader te respecteren. De auteur wijst erop dat verreweg de meeste moslims in Europa de wet respecteren en niet vragen om een uitzonderingspositie als het gaat om religie, godsdienstoefening of religieuze gebruiken. Zij beroepen zich slechts op het principe van gelijkheid voor de wet. De komst van deze ‘vreemdelingen’ plaatst de Europese samenlevingen voor de uitdaging de fundamentele waarden van vrijheid, gelijkheid en broederschap inhoud te blijven geven.

Kwak behandelt vervolgens de spanning tussen de negatieve vrijheid, de afwezigheid van inmenging en dwang van buitenaf, en de positieve vrijheid in de zin van ‘empowerment’ en veiligheid. Volgens sommigen gaat vrijheid niet vooraf aan veiligheid, welvaart, welzijn en gemeenschap, maar is vrijheid het product daarvan. Het zwaartepunt ligt dan niet bij de negatieve vrijheid, de individuele

vrijheidsrechten, maar bij de bevrediging van individuele behoeften en het behartigen van de individuele belangen. Daarvoor wordt een beroep op de overheid gedaan. Dit beroep resulteert echter ongemerkt in een beperking van de vrijheidsrechten wanneer louter gesproken wordt over wat de beperking van vrijheid oplevert, en niet wat het kost. Kwak pleit er dan ook voor de beesten bij hun naam te noemen. Zo wordt eerder duidelijk wat de prijs is van de positieve vrijheid en veiligheid is en of we nog wel van een vrije samenleving kunnen spreken.

Het gelijkheidsbeginsel is vooral een recht op verschil. Dat is de stelling die Frissen verdedigt in zijn artikel over de inrichting van de verzorgingsstaat. Het voortdurende streven naar gelijkheid wordt volgens Frissen gekenmerkt door een dubbele agenda. Aan de ene kant staat het in het teken van ressentiment. Dat wil zeggen, vanuit een diepgevoerd gevoel van wrok of vermeend onrecht moeten verschillen worden opgeheven. Aan de andere kant wordt het gekenmerkt door paternalisme. Het is autoritair naar onder, ten aanzien van de onmachtigen aan de onderkant van de samenleving. Frissen pleit daarom voor een politiek van verschil, tot uiting komend in een meervoudigheid van publieke arrangementen, in de afwezigheid van dwingende condities en een bevordering van de zelfbeperking van de overheid.

In aansluiting op dit pleidooi ontzenuwt Van Oenen het gangbare idee van maakbaarheid, de grote erfenis van het politieke activisme van de Franse Revolutie. Op basis van collectieve inzichten en gedeelde overtuigingen richtte het openbaar bestuur daarbij de samenleving in. Dit betrof een emancipatoir proces, burgers konden via inspraak, medezeggenschap en andere vormen van overleg hun stem laten horen. Maar met het terzijde schuiven van het project van de maakbaarheid heeft de politieke interactiviteit niet aan kracht ingeboet. Van Oenen laat zien dat dit in het teken is gaan staan van een behoefte aan veiligheid. Het gevolg is een voortdurend beroep op het strafrecht om de maatschappelijke ordening te realiseren, waarbij de burger actief gaat deelnemen aan zijn eigen repressie-systeem, onder meer door bemiddeling, het spreekrecht op zitting, en 'reassurance policing'. De interactieve betrokkenheid is zo verworpen tot een wens van de burger om toe te zien of de overheid zijn repressieve functie nog wel vervult.

Rutenfrans sluit het blok over het gelijkheidsbeginsel af met een beschouwing over de kloof tussen de elites, de mensen die bepalen wat de problemen zijn in een samenleving en hoe die opgelost moeten worden, en het volk. Deze kloof bestaat uit verschillende opvattingen over gelijkheid. Rutenfrans behandelt twee zaken: de immigratie waarmee Nederland sinds de jaren zeventig te maken heeft gekregen, en de bestrafing van misdaden. In beide gevallen hebben de elites andere opvattingen dan het volk. In het eerste geval gaat het om de integratie van nieuwkomers. Volgens de elites is de cultuur van immigranten gelijkwaardig aan die van de Nederlanders en is hun aanpassing daarom niet vereist. Met de Fortuyn-revolte heeft het volk echter laten weten daar anders over te denken. In de reacties op het WRR-rapport *Identificatie met Nederland* klonk hetzelfde door: het volk wil geen restauratie van het pre-Fortuyn-tijdperk. De tweede zaak betreft de strafmaten in Nederland.

De elites tonen volgens Rutenfrans te veel begrip voor criminelen en zien te weinig het onderscheid tussen hen en hun slachtoffers. Bijgevolg zijn de straffen voor hen te laag, tot groot ongenoegen van het volk. Beide voorbeelden maken duidelijk dat het gelijkheidsbeginsel ook tot uiting kan komen in een plicht tot het niet maken van verschil, een plicht die door de elites wordt opgelegd aan het volk. Wanneer de meningen over deze verplichting te zeer uiteenlopen, kan politieke instabiliteit hiervan het gevolg zijn.

Een beschouwing over het uitgangspunt van broederschap levert Schinkel. In zijn bijdrage toont hij aan dat broederschap wordt gedefinieerd in termen van burgerschap. De formele kant van burgerschap is formeel-juridisch omschreven, te weten een verzameling van rechten en plichten. Lidmaatschap van de samenleving valt hierin samen met lidmaatschap van de staat, voor die burgers die van geboorte af lid zijn van een bepaalde land. In het huidige globaliseringsproces, met daarin de grootschalige verplaatsing van immigranten en gastarbeiders, vindt er ook een verschuiving plaats van het burgerschapsconcept. De formele kant wordt overladen met morele verwachtingen. Dat is het sterkst waar het denken over burgerschap wordt gedefinieerd in 'waarden en normen', en waarmee het leidend wordt in het integratiedebat. De nadruk wordt gelegd op een 'actieve burger', een persoon die loyaliteit moet betrachten aan een veronderstelde, en in essentie vastliggende, cultuur. Daarmee

verwordt broederschap tot een bedenkelijke vorm van burgerproductie, zo besluit Schinkel zijn artikel.

M.T. Croes*

M. Schuilenburg

Literatuur

Badiou, A.

De twintigste eeuw

Kampen, Ten Have, 2007

Gottfried, P.E.

*After liberalism; mass democracy
in the managerial state*

New Jersey, Princeton

University Press, 1999

Pharr, S. en R. Putnam (red.)

*Disaffected democracies: what's
troubling the trilateral countries?*

New Jersey, Princeton

University Press, 2000

WRR

*De toekomst van de nationale
rechtsstaat*

Den Haag, Sdu Uitgevers, 2002

* Dr. Marnix Croes en mr. drs. Marc Schuilenburg zijn de gastredacteuren van dit themanummer. Marnix Croes is verbonden aan het WODC en als senior-onderzoeker gedetacheerd bij de Raad voor de rechtspraak. Tot voor kort maakte hij deel uit van de redactieraad van *Justitiële verkenningen*. Redactieraadlid Marc Schuilenburg is docent criminologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en co-auteur van *Mediapolis; populaire cultuur en de stad*, Rotterdam, 010 publishers, 2006.